

Noor-Eesti tähendust otsides: vanu ja uusi mõtteid*Jüri Kivimäe*

„Me seisame kahe riigi väraval:
see üks on pimedus ja teine valgus.”

Gustav Suits (1905)

Noor-Eesti vikerkaar kultuuri- ja mõtteloos

Eesti kultuuriloos ulatub Noor-Eesti fenomen kauni ja romantilise vikerkaarena oma ajastust tänapäeva. Kirjandusloolased on seda täie enesestmõistetavusega oma tsunfti *toposeks* pidanud ja selle õigustuseks on asjaolu, et Noor-Eesti tekstipärand on valdavalt kirjanduslik ning et Noor-Eesti kitsamasse ringi kuulusid esmajoones kirjamehed ja -naised. Alljärgnev käsitlus ei taha mingil moel riivata kirjandusloolist kaanonit, siinsed uitmõtted on tekkinud ajaloovaatlusest ja peavad sinna ka kuuluma.¹

Noor-Eestist on kirjutatud palju ja kirevas mitmekesisuses, mistõttu kõik tundub sellise määranu selge olevat, et siinse pealkirjaga arutlust polekski vast vaja. Ometi sisaldub pealkirjas kahtlus, nimelt selles, et tähendust ikka veel otsitakse ja samuti osutamine, et ka siinses kirjutises tähenduse otsinguid ei lõpetata ehk teisisõnu – esitatakse vanu, juba tuntud mõtteid ja lisatakse mõningaid uusi.

Mis ajendab siis ikka ja jälle Noor-Eesti tähendust otsima? Aga nimelt tõdemine, et see tähendus on aegade jooksul muutunud ja teisenenud, sest ei ole olemas Noor-Eesti tähendust „asjana iseeneses” kui igaveseks kindlaks määratud, vaid see eksisteerib üksnes „meie jaoks, meie arusaamises”. Nii nagu see tähendus oli tagasivaates teisenenud või selginenud, võrreldes näiteks Friedebert Tuglase arvamust Noor-Eestist 1915. ja 1935. aastal (vt Tuglas 1918, 1935), niisamuti Bernhard Linde tõdemisi 1918. ja 1930. aastal (vt Linde 1918, 1930); või siis Aino Kalda käsitlust raamatus „Nuori-Virol” (vt Kallas 1918); või hoopis nendes määratlustes, mille andsid Noor-Eestile edaspidi Paul Ambur, Nigol Andresen, Toomas Karjahärm, Ilmar Talve ning Tiit Hennoste ja Cornelius Hasselblatt (vt Hamburg 1935, Andresen 1975, Karjahärm 1994, Talve 2004, Hennoste 2006, Hasselblatt 2006).

Eesti eurooplus ja eestlaste eurooplasteks olemine nõuavad aga identiteedi seisukohast Noor-Eesti päevilt nüüdisaega ulatuvat, jätkuvat mõtestamist ja lahtiseletamist, vaatamata sellele, et

¹ Siinne arutlus Noor-Eesti tähendusest ei põhine pikemal ja iseseisval uurimistööl, vaid on tekkinud erinevatest lugemistest ja mõtetest Torontos, Tartu College'i juures toimuva Eesti ajaloo seminari heaks, mis seletab ka kirjutise žanrilist ja sisulist ebalevust.

Eesti kuulumine Euroopasse sai 2004. aastal poliitilise ja riigiõigusliku kinnituse. Neid otsinguid markerivad hilisemal ajal väikeste vaheaegadega ilmunud kolm kogumikku (Raig, Terk 1995; Bertricaud 2001; Tamm, Väljataga 2003). Järelikult ei ole ka euroopaliku Eesti otsingud läbi sajanud itaguse Noor-Eesti prisma tarbetu ega mõtteline konstruksioon, vaid tegelik taotlus ning vastuste otsimisel tuleb ilmselgelt ületada kirjandusliku diskursuse piirid. Seetõttu on Noor-Eestit võimalik vaadelda ka teisiti kui üksnes kirjanduslikku nähtust. Tähenduse otsimist õigustaks hõlpsasti aktsepteeritav oletus, et Noor-Eesti fenomen oli vaid osa millestki suuremast: tegu oli liikumisega, mis peegeldab suuremat ajaloohoovust või isegi -kiirendust ning kogu Eesti ühiskonnas aset leidnud murrangut. Eesti minevikuga tegelevad distsipliinid pole veel lõpuni sünteesinud ega interdistsiplinaarselt lahti seletanud, miks, kuidas ja milliste tulemustega see toimus.

Ent naaseme lihtsamate mõõtkavade juurde. Suurusjärgult järgmine intellektuaalne maastik, kuhu Noor-Eesti fenomen kuulub, on Eesti kultuurilugu ja seda pole senised autorid, kirjandusloolased kaasa arvatud, eitanud. Arvestades, et kirjandus on kultuuriloo olulisemaid komponente, tundub see enesestmõistetav. Selline lähenemine on omane ka Ilmar Talve kultuuriloo kaanonile, kuid ta osutab, et kuigi „nooreestlaste osa kirjanduse muutumises oli sel perioodil küllaltki keskne, jäi rühma olulisemaks saavutuseks võib-olla siiski uue kultuuriteadvuse levitamine” (Talve 2004: 564). Järgnevalt kordab ta tuntud väidet, et selle sisuks oli „eesti kultuuri euroopalikuks saamise (või muutmise) tees”, mis tähendanud „väljamurdmist senisest baltisaksa ja vene mõjupiirist” (samas). Talve mõõnab, et ta on kasutanud kultuuri mõistet väga laialt ja sellest lähtub ka tema hästi süstematiseeritud kultuurilooline suurnarratiiv. Kõik on õige, suures ülevaateetes ei saanudki Talve pretendeerida enamale, näiteks ajavaimu lahtimõtestamisele ja ka Noor-Eesti kohale toonases moderniseerivas ühiskonnas.

Talve viide uue kultuuriteadvuse levitamisele lisab siinse arutluse tarvis mõtteloolise, ideeajaloolise projektsiooni. Eesti mõttelugu (ideede ajalugu) pole Eestis seni veel üheks suureks raamatuks kirjutatud. Vaatamata Hando Runneli algatatud „Eesti mõtteloo” sarja juba ilmunud ning veel ilmuvatele köidetele, ei asenda praegused, enam kui poolsada köidet, üht veel kirjutamata sünteetilist suurteost Eesti mõtteloost või ideede ajalooost Eestis. Kõik, mis tänaseni leidub ulatuslikus, siinset ainekäsitlevas tekstide kogumis (seda võiks võrrelda ingliskeelse väljendiga *textual community*), elab iseseisvat elu ja on tarastatud eri distsipliinide ning valdkondadega või üksikute autorite kaupa. Dialektiliselt vaadatuna on Eesti mõtteloo sünteesituse puudumine vist isegi hea, sest kohalik ajalookultuur pole veel saavutanud sellist küpsuse ja sallivuse taset, mis lubaks näiteks eelarvamusteta integreerida Eesti mõtteloo valda baltisaksa jm ideeajalugu ning oleks suuteline võrdväärselt tolereerima kõiki poliitilise režiimi pöörded ja nende mõju ideede arenguile Eestis.

Noor-Eesti mõtteloolisele tähendusele ja panusele on võrreldes kirjanduslooga pööratud palju vähem tähelepanu (vt Andresen 1975, Ruutsoo 1987). Kui Toomas Karjahärm ajaloolasena esines 1994. aastal programmilise käsitlemisega Noor-Eesti eurooplusest ja eestlusest (vt Karjahärm 1994), siis järgnenud 14 aasta jooksul on tema seisukohad leidnud vähe järgimist, kuid

nende üle pole ka arutletud. Noor-Eesti ideestiku lahtiseletamise keerukus seisneb vist eri mõttevoolude ja ideesuundade põimumises, mis liiati ei esine kunagi selgel ja puhtal kujul, vaid pigem ebajärjekindlate, ebaküpsete ja oportunistlikult laenatud mõjutuste kireva kogumina. Enne nende küsimuste juurde naasmist on vaja lühidalt, historiograafilise ekskursi korras üle vaadata, kuidas Noor-Eestit seni on määratletud.

Kuidas Noor-Eestit määratleda?

Kõige varasemad määratlused pärinevad nooreestlastelt endilt, kuid nende arvamised ei pruugi kattuda praeguses kirjandusloo diskursuses kehtivate arusaamadega. Ilmselt pole eksitav väita, et praktiliseks ja otstarbekaks on osutunud defineerida Noor-Eestit 1905. aastal asutatud (või koguni 1901. aastal alguse saanud) kirjandusliku rühmituse, liikumise ja/või vooluna. Selline kitsam, ent konkreetsem vaatenurk on teatud määral põhjendatud, vaatamata sellele, et nooreestlased ise sellist piiritlemist 1918. aastal ilmunud albumis „Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915” eitasid: „Noor-Eesti ajalugu pakub kogu päätüki meie üleüldisest kultuuriloost, peegeldades liikumisi kõigil vaimuelu aladel” (Kümme aastat 1918: 7). Niisugust arvamust esindas ka Aino Kallas, kui ta kirjutas Noor-Eestist kui „vaimlisest liikumisest”, kui „kultuurijuurest” (Kallas 1921: 10). Tema kui rühmituse liikme vahetult kirja pandud tunnistused on eriti tabavad: „Noor-Eesti pole igatahes ainuüksi kirjanduslik vool, see tähendab tervet kultuuriliikumist. Ja võib olla, on see ehk mingi Eesti psüüke täisealuse märk, et ta Noor-Eesti liikumise kaudu tungib Euroopa haridussaavutuste poole, esimene kord ilma Saksa või Vene kultuuri eestkostmiseta.” (Samas, 11.)

Nooreestlaste arvamused on sageli esitatud emotsionaalses ja rohkete metafooridega stiilis ning nende seast võib leida arvukalt tsiteerimist väärivaid tekstikohti. Paul Ambur osutab lausa nooreestlaste eneseülistusele (Hamburg 1935: 4), ent see hinnang tundub ülekohtune, pigem oli tegemist enesekaitsega kriitika rünnakute vastu. Bernhard Linde möönis tagantjärele, et „arvustus meid just hellitanud pole” (Linde 1918: 60). Kuid mõnigi metafoorne kujund edastab mõtteid ja arenguid ning ajavaimu, mida ükski määratlus pole suuteline edasi andma. Nii kirjutas Gustav Suits 1915. aastal: „„Noor-Eesti”, väljakasvanud õppiva nooresoo läbirääkimiste ringist on enesest algusest saadik kultuuriliste uuendusepüüete vabariiki kujutanud” (Suits 1915: 14). Vabariik on siin ilmselge metafoor, mis tähistab uuenevat, moderniseeruvat kultuurimiljööd tervikuna. Kui võrrelda Suitsu arvamist Linde samal, 1915. aastal kirjutatud Noor-Eesti kümne tegevusaasta pikema ja põhjalikuma ülevaatega, siis erinevustele vaatamata pole kahe juhtiva nooreestlase tekstide vahel vastuolusid. Linde lähtub Noor-Eestist kui „teatud piiretega kirjanduslikust rühmast” (Linde 1918: 28), kuid näitab selle tegevuse kõiki eri vorme (albumid, ajakiri, selts, kirjastus) ja sisulisi suundi (kirjandus, keeleuuendus, kunst, muusika, teater), mis kõik olid algusest peale seotud nooreestlaste tuumikuga: Suitsu, Tuglase, Linde, Aaviku ja Ridalaga. Huvitav on lisada, et kirjutades 1930. aastal Noor-Eesti 25-aastasest juubelist, on Linde veelgi distinktsem: „Noor-Eesti polnud üks kirjanike koondiseks, vaid sellesse kuulus juba 1910. a. ümber ka kujutavaid kunstnikke ja komponiste, et sellega liitus ühiskondlikes ja poliitilistes küsimustes uusi radu otsivaid ühiskondlasi, et Noor-

Eesti püstitas filosoofilise kultuuri nõude ja et samast rühmast tõusid protestihüüded meie lavalise realismi ja teatrite saksastumise vastu, kõnelemata keeleuuendusest ja kõlblusmõiste murrangust meie kirjanduses” (Linde 1930: 1087). Riivamata nooreestlaste enesetunnetust, on ilmne, et konkreetse kirjandusliku või ka kultuurirühmituse taustal on tol ajal laiem hulk põlvkonna- ja aatekaaslasi, keda me nooreestlasteks ei nimeta, kuid kes andsid oma vaimse toetuse Noor-Eesti rühmitusele ning kandsid Noor-Eesti tekstide ja ideede mõju laiali kasvava noorsoo ja kujuneva haritlaskonna seas.

Mingil määral kajastuvad eri hoiakud ja suhtumised ka 1930. aasta Loomingu detsembri- numbril Noor-Eesti ankeedi vastustes. Enamikus vastustes korduvad Noor-Eesti kohta sõnad *vool*, *rühmitus*, *liikumine*. Rõhutades Noor-Eesti kui nähtuse erakordsust, kõrvutas Jaan Roos seda esteetilise revolutsiooniga (Roos 1930: 1148); Andrus Saareste leidis, et Noor-Eesti oli meie teine ärkamisaeg (Saareste 1930: 1153). Kõrge hinnangu osaliseks sai Noor-Eesti ka varaseimas Eesti ajaloo ülevaates. Hans Kruus kirjutab, et pärast 1905. aastat kuni Esimese maailmasõjani oli oluline mõju Noor-Eesti ümber koondunud kultuuriuuenduslikul liikumisel, mis kujunes radikaalse ja uuendusmeelse intelligentsi silmapaistvaks koondiseks (Kruus 1928: 148 jj).

Kuid juba 1930. aastatel on täheldatav, et Noor-Eesti mõtestamine ja määratlemine suundub kitsamalt kirjandusloo valdkonda, nagu seda hästi dokumenteerib 1935. aastal emakeele õppe- raamatute sarjas ilmunud Paul Amburi käsitlus (Hamburg 1935). Autor tunnistas, et ta vaatleb Noor-Eestit kui kirjanduslikku liikumist, kuid rõhutas: „Noor-Eesti” tegevus pole jäänud mitte üksnes kirjanduslikuks, vaid see on tunginud ka teiste kunstide, nagu maali-, heli-, ja näitekunsti alale, kujunedes seega laialdaseks ja mõjuvõimsaks teguriks, millest ei pääse vaikides mööda meie kultuuriloos” (Hamburg 1935: 3). Kummalisel kombel on see raamatuke jäänud tänini ainu- keseks ülevaateoseks Noor-Eestist tervikuna. Soovimata detailsemalt verifitseerida muutusi Noor-Eesti hinnangutes eesti kirjandusloo kaanonis alates Aarne Vinklist ja lõpetades Cornelius Hasselblattiga, võib üksnes sedastada, et nõukogudeaegses kirjandusloos rõhutatud nooreestlaste seosed revolutsiooni ja sotsiaaldemokraatliku ideoloogiaga (Tavel, Vinkel 1969: 59 jj) on nihkunud tagaplaanile ning Hasselblatti suurteoses on Noor-Eesti kirjanduslikku panust vaadeldud tinglikult sümbolismi ilmingute ja mõjude vaateväljas (Hasselblatt 2006: 364 jj). Toomas Karjahärmi käsit- lused Noor-Eesti ideoloogiast ei nõudnud kirjandusloolise diskursuse kohustuslikku järgimist ega ka rühmituse kindlapiirilist määratlemist, mis ainult kinnitab Noor-Eesti fenomeni ambivalentisust 20. sajandi alguse Eesti ühiskonnas.

Kirjanduses pole, muide, ka täielikku üksmeelt Noor-Eesti kui rühma või liikumise ajaliste raamide, tema „sünni” ja „surma” osas. Kuigi nooreestlased ise on kaldunud nägema rühmi- tuse algust seoses „Noor-Eesti” I albumi ilmumisega 1905. aasta suvel, leidis Tuglas, et Noor- Eesti algus on tagasiviidav 1903. aastasse, pidades rühmituse eellaseks Tartu kooliõpilaste seltsi Ühisus (Tuglas 1918: 14–16; Tuglas 1933: 1023). Nooreestlaste arvustaja Anton Jürgenstein kirjutas 1911. aastal, et Noor-Eesti „kümmet aastat” tuleb alustada Kirjanduse Sõprade ajaga (1901–1905) ning arvas, et Noor-Eesti liikumise kujunemist tähistab „Kiirte” I ande ilmumine

1901. aastal (Jürgenstein 1911: 97). Arengulooliselt võib see küll õige olla, sama ideed esindab ka Ambur 1935. aastal (Hamburg 1935: 3). Tuglase mälestustele toetudes võiks faktitruult lisada, et albumi nimena sündis *Noor-Eesti* 1904. aasta algul ning üksnes asjaolu, et käsikiri üheksa kuud eeltsensuuris kinni oli, nihutas selle ilmumise 1905. aastasse (Tuglas 1933: 1024). Juurte otsimisele ja faktitruudusele vaatamata on Noor-Eesti „kuulutuse” alguseks ikkagi murranguline 1905. aasta, mil aja kiirendus ja revolutsioonisündmuste mõju nooreestlaste seltskonnale ning kogu ühiskonnale oli ennenägematu.

Niisamuti pole olemas ühist seisukohta, millal Noor-Eesti kui terviknähtus lakkas olemast. 1930. aasta ankeedile vastas Johannes Vares-Barbarus selgelt, et Noor-Eesti on surnud ning et ta „surigi üsna noorelt” (Barbarus 1930: 1144). Nooreestlane Linde ei sõandanud isegi 1930. aastal surmakuulutust sõnastada, väljendudes õigusega vihjeliselt, et „maailma-sõda pildus ja paiskas laiali Noor-Eesti rühmana, kuid sisemine käärimine ja sellele järgneda võiv ümberrühmistumine kooskõlaliste püüete ja suundade selektsiooni alusel oli alanud juba enne seda” (Linde 1930: 1090). Linde vihjab siin ilmselt Noor-Eesti järelmõjul 1917. aastal asutatud Siuru rühmitusele. Tõsi, Noor-Eesti viimased tegevusaastad langevad Esimese maailmasõja aega ning tuleb ainult imestada, et veel 1915. aastal suudeti avaldada rühmituse viies album. Ilmselt pidasid nooreestlased ise silmas liikumise langust, hakates koostama Noor-Eesti kümneaastase tegevuse mälestusalbumit, keeruliste aegade tõttu ilmus see alles 1918. aastal. Ambur nihutas küll liikumise lõpu 1916. aastasse, põhjendades seda tolle aasta esimesel poolel ilmunud Vaba Sõna ajakirjaga (Hamburg 1935: 19 jj), mis teravas sotsiaalkriitilises stiilis kandis viimasena edasi albumite vaimsust.

Eelnevast ei tohiks teha eksitavat järeldust, et Noor-Eesti kõrgus särava üksiknähtusena oma kaasaja karmide kultuuriliste olude kohal, sündis „punase aasta” tuultes ja hävines maailmasõja tormides. Romantiliste kujutelmade kiuste on ka Noor-Eesti oma kaasaegse kultuurimiljöö ja sotsiaalse tagapõhjaga seotud arvukate nähtavate ning osalt ka meile juba nähtamatuks jäävate sidemete ja mõjutuste kaudu.

Tagasivaade – nooreestlased 19. sajandil

Vajalik on teinegi historiograafiline ekskurss, mille keskmes on Noor-Eesti tagapõhja ja päritolu probleem. Pole sugugi üleaarne sõnastada kõhklevat küsimust: ehk sündis Noor-Eesti juba 19. sajandil? Küsimuse mõte seisneb selles, et kas ja kus on võimalik näha ning leida Noor-Eesti rühmituse võimalikke eeskujusid, paralleele ja analoogiaid. Kõigepealt saame esitada hulgaliselt tõendeid mitmel pool Euroopas 19. sajandil tekkinud noor-liikumistest ja ühingutest. Väidetavalt oli esimene neist La Giovine Italia (Noor-Itaalia) poliitiline liikumine, mille rajas 1831. aastal Marseille's Giuseppe Mazzini ja mille sihiks oli ühendatud Itaalia Vabariigi loomine. Mainides noor-liikumisi Prantsusmaal ja Iirimaa või ka sajandilõpu modernistlikke rühmitusi nagu Jung-Wien ja Młoda Polska (Noor-Poola), on siiski olulisem rõhutada rühmitust Junges Deutschland (Noor-Saksamaa) ehk siis saksa kirjanike rühmitust, mis tegutses 1830.–1850. aastate paiku ja mille kaja ulatus ka Balti provintssidesse.

Läti rahvusliku liikumise juhtivaid tegelasi on 19. sajandil samuti nimetatud noorlätlasteks (*jaunlatvieši*), kusjuures seda nimetust (kujul *ein junges Lettland*) pruukis teadaolevalt esimesena 1856. aastal saksa pastor Brasche ajakirjas *Das Inland* (Brasche 1856: vg 603jj). Kuid Läti rahvusliku liikumise tegelased on ka ise kasutanud nimetust *jaunlatvieši*. Kuigi Läti rahvusliku liikumise ettevõtjate suhtes oli sakslaste antud sildistus veidi negatiivse või isegi naeruvääritava iseloomuga, võidi sama retoorikat kasutada ju ka Eesti aktivistide puhul.

Malle Salupere on oma hiljuti ilmunud uurimuses osutanud sellele, kuidas Johann Voldemar Jannsenit peeti saksa ringkondades nooreestlaseks ja sotsialistiks. Salupere juhib ka tähelepanu, et Fr. R. Kreutzwald oma kirjas Lydia Koidulale 8. aprillil 1870 vihjab laimujuttudele, milles koguni Jakob Hurta tahetud üheks kõige punasemaks nooreestlaseks tembeldada (Salupere 2006: 182 jj). Meile tundub tänapäeval kummaline, et nii Jannsenile kui Hurdale heideti tollases saksa poliitilises keelepeksus ette lausa revolutsioonilisust. Balti aadli konservatiivses poliitikas ja hoia-kutes kajastus loomulikult hirm, et sellised liikumised, mis viisid Euroopas 1848. aasta revolutsioonideni või hiljem Poola mässudeni, võivad ohustada ka Balti provintside erikorda. Kuna balti ajakirjanduses mainiti 1870. aastail sageli nooreestlasi (ehk siis saksa keeli *Jung-Eesten*), siis pidas Eesti Kirjameeste Selts oma koosolekul (Viljandis 27. ja 28. juunil 1878) tarvilikuks pike-malt arutada, „mis see nimi Noor-Eestlane peaks tähendama” (A. S. 1878).² Kirjutise autor leidis, et juhul kui sõna *Vana-Eestlane* midagi muud ei peaks tähendama, „kui vana orjapõlve, vana rumalust, vana tuimust”, siis võiksid ju eestlased rõõmuga *Noor-Eestlase* nime kanda (samas).

Üllatav on aga asjaolu, et sõna *nooreestlane* ise püsis visalt edasi baltisaksa ajakirjanduse poliitilises retoorikas. Peterburis 1882. aastal avaldatud anonüümsel pamfletil, mis on äratrükk Peterburi saksa lehest *St. Petersburger Zeitung*, on vägagi selge pealkiri: „*Zur jungestnischen Bewegung. Von einem Estländer, der seit 38 Jahren mit den Bauern und für die Bauern arbeitet*” („Nooreesti liikumisest. Eestimaalaselt, kes on 38 aastat talupoegade ja talupoegade heaks töötanud”; vt [Eichhorn] 1882). Kirjutis vääriks tervikuna mingis teises kohas põhjalikumat analüüsi, selle fookus on muidugi Eesti rahvusliku liikumise ärgitatud maaküsimusel, mainitakse ka Carl Robert Jakobsoni. Autori terav kriitika on sihitud esmajoones „nooreesti ässituslehe” Virulase vastu. Kirjutise autoriks arvatakse ajalehe Tallinna Sõber väljaandjat Wilhelm Friedrich Eichhorni, kuid see pole täiesti kindel. Neli aastat hiljem ilmus Berliinis anonüümne brošüür terava pealkirjaga „*Die Vergewaltigung der Russischen Ostsee-Provinzen*” (1886, „Vene Läänemereprovintside vägistamine”). Kuigi autor nimetab ennast lihtsalt baltlaseks, on teada, et pseudonüümi taga peitub ajaloolane Theodor Schiemann, kes oli aastail 1883–1887 Tallinna linnaarhivaar ([Schiemann] 1886). Ka Schiemanni kontseptsioon noorlätluse ja nooreestluse (*Jungletten- und Jungestenthum*) kujunemisest ja ideedest vajab pikemat käsitlust, ent temagi ei saa mööda Jakobsonist (samas, 34 jj; 50 jj), keda ta Viljandis töötatud aastail (1875–1883) pidanuks isiklikult tundma.

2 Sellele loole tähelepanu juhtimise eest olen tänulik Vello Paatsile.

Nii või teisiti, on piisavalt tõendeid, et nooreestlus oli mõistena kasutusel baltisaksa publitsistikas Eesti rahvusliku liikumise sünonüümuna, kuid laiemalt kasutusele seda eestikeelses kirjavaras tollal ei võetud. Viimane väide pole paraku väga veenev, erandeist väärrib esiletõstmist Ado Grenzsteini vähetuntud raamatuke „Lõpueksam nooreestlaste ja vanasakslaste keskes”, mis koondab endas Olevikus ilmunud kirjutisi. 1897. aasta lõpul selgitas Grenzstein „vanalaste – noorlaste” erinevust järgmiselt: „Kõiki kodumaalasi, kes sellest vanast korrast kinni tahavad pidada, nimetame meie vanalasteks; on nad sakslased, vanasakslasteks, kui eestlased, vanaeestlasteks. [---] Need kodumaalased, kes nii tunnistavad, avaldavad noort eluõhku ja nad on meie noorlased, Eesti sugust nooreestlased, saksa sugust noorsakslased.” (Grenzstein 1898: 58–59.) Ta lisas, et *nooreestlane* on seega aunimi ja iga õiglane Eesti rahva sõber olevat nooreestlane (samas, 59). Olguigi et selline mõnevõrra romantiline keelepruuk esineb Grenzsteini keerulises ja vastuolulises mõtteilmas, kinnitab see ometi *nooreestlase* mõiste esinemist ja püsivust 19. sajandi lõpuaastail ja vast kauemgi. Ometi ei anna see fakt alust väita, et toimus vahetu 19. sajandi rahvusliku liikumise n-ö nooreestluse traditsiooni pärandamine hilisemale, 20. sajandi Noor-Eesti kirjanduslikule rühmitusele – vähemasti selle liikmed ise eitasid seda häälekalt. Lihti veel Grenzsteini vahendusel, kes hiljem lausa paranoiliselt süüdistas nooreestlasi ja eriti Suitsu kõigis võimalikes pattudes, alates „Euroopa ülesleidmisest” ja anarhismist ning lõpetades „vana juudi” Georg Brandese mõju alla sattumisega; seega polevat nooreestlus midagi muud kui üks „suitslaste jauramine” (Grenzstein 1912: 133, 141, 149).

Eeskujude laenamine ja mõjude tuvastamine pole nii lihtne, kui see nooreestlaste endi ja teiste tekstide põhjal näib. Tihti on osutatud Skandinaavia ja eriti Soome mõjudele ning tõendeid selle kohta leidub rohkesti. Juhan Luiga kirjutas juba 1916. aastal Eesti fennomaanidest Gustav Suitsust, Johannes Aavikust ja Villem Grünthalist ning laenas Aino Kallaselt võrdluse, et Suitsu „Elu tule” (1905) paatos on „einoleinotamine” (Luiga 1917: 226–227). Sirje Olesk on hiljuti Soome mõjude ja eeskujude aspekte uuesti analüüsinud ja tõdenud Soome erilist rolli nooreestlise välisorientatsiooni kujunemisel (Olesk 2005: 788). Kuigi noorsoomlus kitsamas tähenduses oli Soomes enam poliitiline kui kirjanduslik liikumine, on paralleelid, analoogiad ja kontaktid hilisema Eesti seltskonnaga siiski äratuntavad. Kirjutab ju Tuglaski, et 1904. aastal löi rühmituse esimese albumi nimena läbi *Noor-Eesti*, kusjuures selle eeskujuks olnud ilma mingi kahtluseta *Nuori Suomi* (Tuglas 1933: 1024). Nime laenamise loo ja muude sisuliste ning vormiliste mõjude kõrvale võiks tuua aga Aino Kallase arvamuse: „Tõmmates mõningaid, kasvõi pääliskaudseidki võrdjooni Noor-Soome ja Noor-Eesti, nende kahe voolu vahel, mida ajaliselt eraldab kaks aastakümnet ja ruumiliselt nii ja nii palju penikoormaid, on huvitav, kui suur tõmbejõud on olnud Prantsuse kultuuril kummassegi” (Kallas 1921: 27). On mõneti üllatav, et Soome olusid üksikasjalikult tundev Kallas osutas ka Noor-Eesti saamisloos Euroopa tegurile. Kuid ideede ülekanandumise ja laenamise taga tuleb ennekõike näha inimlikku mõõdet, mis osutab küsimusele – kes olid nooreestlased oma ajas?

Jeunesse oblige – noorus kohustab!

Nii kirjutas Suits 1905. aastal (Suits 1931: 14) ja laenas Tuglas 1918. aastal, kui ta meenutas, millise vaimustuse ja „kohustuse tunde” äratas Suitsu ülekutse olla eestlased, aga saada eurooplasteks neis, „ainult kahekümne aastastes noorukestes” (Tuglas 1918: 18). See polnud lihtsalt edvistav prantsuskeelne laen, pealegi tihti kasutatud fraasi „noblesse oblige” mugandatud variant. Nooruse paatos läbib Noor-Eesti liikumise algusaegu, väljendub nooreestlaste endi ja nende kaasaegsete kirjutatud tekstide stiilis ja retoorikas. Selles leidub romantilist tuhinat, vaimustust, tegevusiha ja kõike-enese-eest-pühkiva jõu tunnetust. Gustav Suitsu tuntud innustavad värsiread „Vasarad meil vuhisegu,/ ääsi tuli tuhisegu!” („Noored sepad”, 1905) kõnelevad siinkohal iseene eest. Marta Lepp, 1905. aasta naisrevolutsionäär, kirjutas oma mälestustes vaimustatult tolle aja noorte idealismist ja vabaduse romantikast: „Meie noored, haritud rahva lapsed, peame rahva päästma. Me oleme selleks välja valitud; meie kohus on seda teha.” (Lepp 1922: 10.)

Noor-Eesti kriitikute ja vastaste kirjutistes kõlas noorus kui etteheitev argument. Nooreestlaste endi ringis aga muretseti, mis saab Eesti noorsoost. Peeter Ruubeli kirjutis „Meie nooresoo vaimlisest murrangust” (1913) esitas olukorda võrdlemisi äärmuslikuna, väites: „Ei ole meie rahvameestest nimetada ühtegi, kes meile mõne võimsama ideelise päranduse maha oleksivad jätnud, päranduse, mis oma korda järeltulėjaid nende samade sihtide ja idealide kättesaamise eest võitlusele vaimustaks. Oleme vaimliselt päranduseta vaesed lapsed.” (Rubel 1913: 3–4.) Ruubeli arvates põdes noorsugu kriisi „üleüldis-politilistel” põhjustel ning kannatas „koduse vaimlise õhkkonna surve all”. Viimase mõjuteguri puhul eristas ta „Balti väike-kodanlisi kalduvusi” ja „meie rahvuslust” (samal, 7). Ruubel laiendas nooreestlaste üleskutset ja nõudis „enam filosoofilist kultuuri!”, mis tähendas Noor-Eesti ideestiku teoreetilist arendamist, olgugi agiteerival ja praktilis-poliitilisel moel, nagu Rein Ruutsoo seda põhjendatult järeldeb (Ruutsoo 1987: 1133).

Noor-Eesti sünni aegu veel kooliõpilane Hans Kruus väljendus oma meenutuses samuti mäsulisel stiilis: „N.-E. olemine säälpool „isamaalikku”, säälpool „põllukraavi vulinat ja lõokeste tiri-liri” löi meis hoogsaid vastukajasisid. Kuulutatud sõda kõigele vanale, kõigele rutiinile, kõigile läbitallatud radadele ei võinud jätta äratamata meis sümpaatiat „noorte” vastu.” (Kruus 1918: 35.) Niisuguseid radikaalseid tõendeid võib tollastest tekstidest leida palju enam ning kõik need osutavad noorele põlvkonnale kui uute või uuenenud ideede kandjale. Kui püüda leida tunnuslikku ühisjoont tollasele, sageli emotsionaalsele väljendusviisile, siis võiks selleks olla vana ja noore põlvkonna selge eristamine. See sisaldas püüdu öelda lahti nii vanamoodsast rahvuslusest kui ka vanadest, ärkamisaegsetest tavadest: näiteks Ruubel nimetab nooreestlasi vaimse päranduseta vaeslasteks (vt Rubel 1913: 4). Teravamalt kui kunagi varem tõstati Eesti ühiskonnas vanade ja noorte probleem. Villem Ernits pidas seda Noor-Eesti tuleviku üheks peaküsimuseks, iseäranis seoses rahvusküsimuse ja rahvuskultuurilise ideoloogia arengutega. Kümne aasta tagasivaates leidis Ernits tabavalt, et „Noor-Eesti tunneb praegugi teatavat tarvet oma lahkuminekut Vana-Eestist iseäralikult alla kriipsutada, mille üheks mõjuvaks abinõuks on „vanade” tegude ja olemise terav arvustamine – õigustatud ja – juhtub mõnikord – objektiivselt seisukohalt vaadates

õigustamatugi” (Ernits 1918: 89). Põlvkondadevahelised vastuolud peegelduvad vastu ka noore A. H. Tammsaare loomingus.

Noore haritud põlvkonna esilekerkimist kinnitavad statistilised andmed: sajandivahetusest kuni 1915. aastani kasvas eesti üliõpilaste arv viis korda, ulatudes 1915. aastal tuhandeni (Karjahärm 1994: 1798). Kui 1910. aastal oli neid 800 (Karjahärm 1973: 628), siis võime arvata, et suur osa neist oli astunud ülikooli pärast 1905. aastat, olles loomulikult omandanud enne gümnaasiumihariduse. Pole vaja keerukat statistilist analüüsi, et jõuda tulemusele tollase Eesti noore haritlaskonna suhtelisest ühealisusest, mis lubab rääkida ka ühest põlvkonnast. Johannes Semper avaldas kunagi arvamist, et „ajaloo rütm näitab küll veenvalt, et uus ja sootu teisiti mõtlev ja loov sugupõlv murrab end ikka siis läbi, kui eelmisest on möödunud umbes kolmkümmend aastat” (Semper 1927: 27). Selle põhjal leidis ta, et vanemad eesti kirjanikud on pärit 1860. aasta(i)st, järgnev põlvkond on aga sündinud 1890. aasta ümber (samal, 28). Kui Semperi arvamus aluseks võtta, siis pidanuks Tuglase „kahekümneaastased noorukesed” 1904.–1905. aastal, mil Noor-Eesti rühmituse tuumik välja kujunes, olema vaid 14–15-aastased. Teistsugusel arvamisel oli Oskar Loorits, kes pidas Tartu renessansi ehk niinimetatud järelärkamise kandjaks kolmandat generatsiooni, kes sündinud 1870. aasta ümber; selle „ärkamise” keskuseks Eesti Üliõpilaste Seltsi ning ajaliseks tähiseks Jaan Tõnissoni esiletõusu Eesti avaliku elu tegelasena (Loorits 1955: 109). Looritsa vaatenurk on äärmiselt Tartu-keskne, ent Tõnissoni, Suitsu ja Tuglase paigutamine ühte ja samasse põlvkonda tundub ideeajalooliselt sobimatu.

Teises seoses läbi viidud põgus vaatlus andis tulemuse, et 1905. aasta revolutsiooni kõige aktiivsemad tegelased olid niinimetatud (\pm) 1886. aasta põlvkonnast. Kuna „punase aasta” aktiivsete mässumeeste põlvkond langeb praktiliselt kokku nooreestlaste vanuserühmaga, siis sobib 1886. aasta põlvkonna oletus ka Noor-Eesti paremaks mõistmiseks. 1886. aastal sündinud põlvkonna n-ö ideaalesindajaid oleksid Friedebert Tuglas ja Bernhard Linde. Nende kõrval Villem Grünthal ja Peeter Ruubel üks (sünd 1885), Gustav Suits kolm (sünd 1883) ja Aino Kallas kaheksa (sünd 1878) aastat vanematena. „Mässumeestest” täiendavad sama, 1886. aastakäiku Karl Ast-Rumor, August Rei ja Anton Palvadre. Kaasaegsetest eesti naisautoritest esindavad 1886. aastakäiku Alma Ostra-Oinas, Hella Murrik-Wuolijoki ja Leeni Ploompuu-Vesterinen. Need tähelepanekud vajaksid statistilist kinnitust ning vast pole Ruubeli arvamus, et peaaegu kogu noorem haritlaskond oli Noor-Eesti poolehoidja, sugugi liialdus, erinevalt Karjahärmi vastupidisest hinnangust (Ruubel 1918: 49; Karjahärm 1994: 1810). Ei tohi ka unustada, et noore põlvkonna aktiivsemad Noor-Eesti liikmed tegutsesid alul peamiselt Tartus, Pärnus ja Kuressaares (Linde 1918: 14–15). Hiljem ületas isegi Pärnu gümnaasiumi kasvandike osakaal rühmituses (Johannes Semper, Johannes Barbarus) ja selle toetajaskonnas Tallinna seltskonda kuuluvate tegelaste hulga (Linde 1918: 25, Looing 1938).

Eesti noore haritlaspõlvkonna vaatlus ei saa põhineda üksnes ühe aastakäigu statistikal. Siinne arutlus näiteks ei sisalda põlvkonna pikkuse küsimust, mis sisaldab omakorda küsimust Noor-Eesti algse rühmituse mõjust järeltulevale noorsoole, kelle hulgas leiame Jaan Roosi, Jüri

Vilmsi, Hans Kruusi, Johannes Semperi jpt. Ühe põlvkonna vanuseline tihedus ja ideeajalooline relevantsus on kokkuviidavad mõtted, mida on samast ajast täheldatud ka Lääne-Euroopas, kus on vaadeldud 1914. aasta põlvkonda, mis suures enamuses hukkus ja lagunes Esimese maailmasõja tagajärjel (Wohl 1979). Eesti sotsiaalajaloos võiksime kindlasti näha paralleelseid arenguid, ent maailmasõja mõju on pigem varjutanud Vene revolutsioonid, mis tõid kaasa sügava poliitilise, sotsiaalse ja kultuurilise murrangu siinses ühiskonnas.

Revolutsioon ja kirjandus

1917. aasta kevadel, 6. mail Estonia teatris peetud kõnes väitis Friedebert Tuglas, et revolutsiooni aeg pole kunagi olnud kohane silmapilk uute väärtuslike kunstiteoste sünnitamiseks, sest ühiskonna energia olevat liialt päevaülesannetele pühendatud, et veel jätkuda esteetiliseks tegevuseks (Tuglas 1920: 67). Ta kurtis samas ka „viimase kaheteistkümne aasta suure närvipingutuse üle,” viidates loomulikult ajale, kus see kõik algas – 1905. aasta revolutsioonile. Aga ometi on see aeg, esimesest Vene revolutsioonist teiseni, mis hõlmab endas Noor-Eesti tõusu ja languse.

Noor-Eestit pole võimalik mõista, võtmata arvesse 1905. aasta revolutsiooni ning sellele järgnenud karistusekspeditsioone ja reaktsiooniaega tervikuna. Ajastu poliitilised tõusud ja mõõnad peegelduvad ehedalt Noor-Eesti tegevuses ja tekstides. 1905. aasta „vabaduse päevade” haripunktis ilmus nooreestlaste kogumik „Võitluse päivil”, mida võiks pidada poliitiliseks võitlusmanifestiks, kuid sisult jäi see siiski mõneti tagasihoidlikuks. Gustav Suitsu juhtkiri „Võitluse päivil” ilmutab revolutsioonist teatavat distantsi: „Liikumise pää-kangelane, see, kes vanale korrale surma-hoopi tahab anda, on proletariaat, täis oma võimu ja tähtsuse tundmist. [---] Valitsevat võimu enese kätte saades ei taha nemad seda mitte teiste klasside kahjuks kurjasti tarvitada – vaid sotsialismuse põhjal seisev proletariat peab ühiskonna ärapäastjaks saama.” (Suits 1905b: 5–6.) Suitsu n-ö nemad-positsioon osutab teatavale distantseerumisele poliitilisest võitlusest, kuigi samas väidab ta, et ka kirjanduses, kunstis ja usuelus toimub suur väärtuste ümberhindamine ning et kirjandus on praegusel ajal võitlus, nimelt võitlus vabaduse, hariduse ja inimõiguste pärast (samam, 7). Siit tuleb Suitsu kredo iseendale ja oma nooreestlastest võitluskaaslastele: „Ka kirjandus võtab osa võitlusest ja rahvahulkade hüüdest: Vabadust ja leiba!.. Peetagu siisgi aga meeles: tõsine luuletaja ei pea kirjanduses ei sotsial-demokrat, ei kodanlane ega aristokrat olema, vaid kõigepäält ikka l u u l e t a j a .” (Samam, 8.) Linde tunnustab, et Noor-Eesti poliitilise ilme pärast vaieldi tollal omavahel: Köstner, Tuglas ja Linde toetanud „kindlale poliitilisel ja ühiskondlikule platvormile asumist”, Suits ja Kitzberg olnud selle vastu (Linde 1918: 17). Võib-olla just poliitiliste erimeelsuste tõttu ei muutunud Noor-Eesti rühmitus ei poliitiliseks võitlussalgaks ega erakonnaks, vaid jäi püsima intellektuaalse rühmitusena.

Ometi vallandas Noor-Eesti liikumine kultuurilise revolutsiooni, mida Jaan Roos 1930. aastal küll „esteetiliseks revolutsiooniks” nimetas. Peame siinkohal rõhutama sellise lähenemise erinevust tavapärasest, poliitilise või ka sotsiaalse revolutsiooni tähendusest. Kaasaegsed ise mõistsid murranguaja tähtsust ja tähendust, sellele viitavad ka Suitsu eespool tsiteeritud hoiakud. Teisiti

mõtestatud revolutsioon väljendus nooreestlaste tegevuse paljudes eri tahkudes, esmajoones aga nende tekstipärandis.

Noor-Eesti väljaannete välisilme pidi oma kaasaja raamatukujunduse üldiselt hallil ja igaval taustal mõjuma lausa šokeerivalt, isegi „Kiired” pole kujunduselt võrreldavad „Noor-Eesti” albumite või ajakirjaga Noor-Eesti. Tähelepanelik Aino Kallas kirjutas, et „nende raamatud ilmusid algusest pääle välimusega, missugust Eesti raamatukaupluste vähenõudlikud vaateaknad varem polnud aimanudki, nad tellisid kunstnikelt kaaneilustusi, kaunistasid raamatud vinjettide ja frontispissidega, trükkisid nad kallil, ilusal paberil, varustasid oma albumid kunstiliste jäljendustega” (Kallas 1921: 29). Jaan Roos meenutab teise ja kolmanda albumi ilmumist järgmiste sõnadega: „Need raamatud olid nagu mingi suursündmus, mingi ilmutus, midagi uut ja seniolematut. Koolipoisina otse hullusin nende raamatute meeldivusest.” (Roos 1930: 1148.) Noor-Eesti taotlusi – Roosi sõnul „meie raamatu välimuse õilistamist ja kultuuristamist” (samam) – tõi aastaid hiljem esile Nigol Andresen, kes rõhutas nooreestlaste koostööd kunstnikega, mis andis oma osa raamatute kujundusse, ning lisas, et „väliselt iseloomustas uut kirjandust loobumine fraktuurist [---] ning hiljem antiikvas w asendamine v-ga, mis sajandi esimese kümnendi lõpus tundus omalaadse uuendusega ning uue kultuuriorientatsiooni tunnusega.” (Andresen 1975: 1550). Need uuendused tekitavad eraldivõetuina huvi vaid kitsa eriala asjatundjates, koos moodustavad nad aga olulise osa Noor-Eesti uuendusliikumise tervikpildist.

Eelnevale peab lisama Noor-Eesti autorite Suitsu, Aaviku, Grünthali ja Tuglase sihikindla tahtmise eesti kirjakeelt rikastada, mis leidis oma kõige ilmekama väljenduse Johannes Aaviku keeleuuenduses. Tema keeleuuenduse esimesed sammud ulatuvad tagasi Noor-Eesti algusaegadesse, mil manifesteeriti, et uuele põlvkonnale pärandatud vähearenenud eesti kirjakeelega ei saa luua kõrgetasemelist rahvuskultuuri. Nooreestlasi ei rahuldanud eesti keele „verevaesus” ja „orjalik alandus Saksa keele grammatika ees” ning 19. sajandi lõpu külarealistide süüdistati ka eesti keele labastamises (Linde 1918: 47). Ka kogu Noor-Eesti liikumist iseloomustab suur huvi keelte vastu ja noore põlvkonna suhteliselt hea võõrkeelte oskus. Linde tähelepanek, et pea kõik esimesed nooreestlased valisid ülikooli astudes keeleteaduse fakulteedi (samam, 48), osutab nende suurele huvile ja asjatundlikkusele keeleküsimustes. Uus, läänelik kultuuriorientatsioon, päevapoliitika ja revolutsioon tõid läinud sajandi algkümnendil käibe suure hulga uusi ja tundmatuid võõrsõnu, mis juba iseenesest nõudis eesti keele arenguvõimaluste läbivaatamist. Aaviku enda esimesed rünnakud käisid germanismide vastu eesti keeles, ta sõitles sõnade järjekorra pärast lausetes, propageeris laenamist soome keelest või eesti murretest ja hoopis kunstlikult loodud uudissõnu. Aaviku pakutud keeleuuenduste omaksvõtmine toimus valikuliselt ja vastuoluliselt ning paralleelselt tegelesid sellega ka Grünthal, Tuglas ja teised nooreestlased (Andresen 1970). Näiteks on Tuglase novellis „Midia” (1908, kirjutatud 1907) loendatud ligemale 80 erinevat võõrsõna (Rätsep 2006: 575). Ent ikkagi jääb Noor-Eesti silmapaistvaimaks algatuseks Eesti riiki ja kultuuri vääriliselt kandva, 1920. aastail kristalliseerunud eesti kirjakeele loomine Aaviku ja tema mõttekaaslaste ning ka nende keeleliste vastaste ühistöö ja võitluse tulemusena (Mägiste 1950: 11).

Eesti keele sõnavara rikastamine Noor-Eesti tekstides jääks staatiliseks tõdemiseks, kui jätta mainimata stiili ja retoorika uuenemine. Jaan Roos tähendas, et eriti „murrangulise tähtsusega on Noor-Eesti revolutsioon meie kirjandusliku stiili alal” (Roos 1930: 1148). Selle väite kinnituseks on tollaseid tekste vähe uuritud. Ilmne on, et stiili ja retoorika uuenemine Noor-Eesti väljaannetes ei toimunud kohe, vaid võib olla alles liikumise viimases faasis, näiteks ajakirjades Noor-Eesti ja Vaba Sõna avaldatud artiklites. Nende väljaannete kirjutiste ainevalik on üllatavalt lai, ulatudes kirjandusest läbi kunstiteaduse ja teatri loodusteaduste, sotsioloogia ja poliitikani.

Siinne loetelu pole kindlasti ammendav ega kõikehõlmav, vaid pigem illustreeriv. Selles valikus puudub üks Noor-Eesti liikumisele tunnuslik joon – nimelt naisküsimumuse, naisliikumise ja naiste hariduse arutelu enesestmõistetav sallimine ja edendamine. Võrreldes naisliikumise seninägematu esiletõusuga 1905. aasta revolutsioonis tundub Helene Taari lühike ülevaade „Uue aja naisliikumine” nooreestlaste väljaandes „Võitluse päivil” (1905) enam kui tagasihoidlik, nentides nukral toonil, et kuigi „Eesti naene on töö ori ja odava palga saaja, siiski on Eesti naene alati „inimene” olnud” ning et ta väärrib paremat haridust, sest „haridus peletab vaesuse ja kõik pahad eemale, haridus toob jõudu ja valgust ja haritud ema mõistab tugevaid inimesi kasvatada” (Taar 1905: 28–29). Jättes lähemalt vaatlemata, kuhu Eesti naisküsimumuse ajaloo diskursuses paigutub meesautorite looming, esmajoones Tuglase „Midia” (1908) ja J. Randvere „Ruth” (1909), võib üksnes osundada, et Marta Reichenbachi (Sillaotsa) kaasaegses arvustuses olid mõlemad, nii „Midia oma kannatuste ja endast väljapääsemise tungiga – ning Ruth, naiselik elumaitaja, seksuaalsuse sätenav õis [---] just mehe tarvete essents [---]” tulevikunaise teetulpadeks (Reichenbach 1913: 34). Kuid teistsugust lähenemist oleks nooreestlaste individualismi ideoloogia taustal ka ennatlik oodata.

Noor-Eesti kirjanduslik pärand on lai ja mitmepalgeline, sinna mahuvad näiteks ühelt poolt Suitsu luule ja Tuglase novellid, teisalt aga ka Guy de Maupassant'i, Gabriele d'Annunzio ja Oscar Wilde'i tõlked algkeeltest, unustamata asjaolu, et tolsamal, 1905. aasta vaidluste perioodil otsustasid nooreestlased tõlkida ja välja anda Aleksandr Bogdanovi „Lühikese majanduseteaduse õpetuse” (1907) ja Wilhelm Blosi „Prantsuse revolutsiooni” (1914). Nimetatud näited viitavad selgelt tarvidusele vaadelda Noor-Eesti algatatud revolutsiooni kirjanduses avaramalt, liites nooreestlaste enda loomingule ka tõlke- ja kirjastustegevuse, mis kõik kokku tõid kaasa kogu raamatu- ja tekstikultuuri uuenemise.

„Väikene jalutuskäik pahemale poole” ehk Noor-Eesti -ismid

Kaasaegne arvustus kohtles Noor-Eestit suhteliselt karmilt, juhtivate nooreestlaste kirjutisi ja vaateid kritiseeriti nii parempoolse, konservatiivse kui ka pahempoolse, sotsialistliku ideoloogia seisukohalt (vrd Hamburg 1935: 75–80). Kõige ilmekamalt markeerivad sellist olukorda kaks pikemat kirjutist. Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi väljaandes „Ääsi tules” II ilmus 1910. aastal Otto Minori (Müntheri) ulatuslik esse „Uusromantismus ja Noor-Eesti”, kus Tammsaarele, Mihkelsonile (Tuglasele) ja Randverele (Aavikule) heidetakse ette, et nad on ebakriitiliselt üle

võtnud individualismi, mille esiisaks autor peab Friedrich Nietzschet ning uusromantismi voolu kirjanduses, mida esindasid Stanisław Przybyszewski ja Gabriele d'Annunzio. Minorit häirib eriti seksuaalse rõhutamine ilukirjanduses, asjaolu, et inimest kujutatakse nendes töödes kirkede viletsa orjana, ning et see ulatub Vene „suguelu-probleemi seletajatest” kuni meie „noorteni” (Minor 1910: 130). Veel enamgi, J. Randvere „Ruthis” näeb Minor Nietzsche mõju uusromantilisele üliinimese õpetusele, et „ülinaisterahvale elu sisse puhuda ja talle idealilist kaju anda, et ta meesterahva paleus võiks olla” (samas, 141). Kriitiline essee tervikuna vajaks eraldi käsitlemist, kuna selles leidub rohkelt viiteid ja vihjeid tollastele Euroopa populaarsetele autoritele (Frank Wedekind, Ricarda Huch, Arthur Schnitzler, Dmitri Merežkovski jt), ent kui hästi nooreestlased nende töid tundsid ja ka järgisid, vajaks lähemat uurimist. Minori enda ideelised seisukohad tulevad ilmsiks, kui ta järeldab, et kaasaegsed noored „on vaimiliselt nihilismuse ni jõudnud ja ei usu mingisuguse seltskondlise ideali sisse” (samas, 145). Ta heidab ette, et noortel pole julgust ega iseloomu töötava rahva aadete eest võidelda ning vaatamata kodanluse põlgamisele tõmbavat neid ikka kodanluse poole, sest seal olevat haridus, teadus, rikkus ja kõrgem kultuur (samas). Otto Minori kriitikat, mis on sihitud noorte „segaste, uduste ja üksteisele vastukäivate vaadete” pihta, võib kokkuvõttes sotsiaaldemokraatlikuks pidada, olgugi et paljud nooreestlased pidasid end ise sotsiaaldemokraatlike või sotsialistlike ideede pooldajaks. Tuglase vastulaused Minorile polnud poliitilised ega ideoloogilised, vaid õõnestasid hoopis Minori meetodit uusromantismi kriitikas: „Ja nii süüdistab Minor kogu uusromantismi Nietzsche abil aristokratismis, St. Przybyszewski ja Gabriele d'Annunzio abil erotismis, Ricarda Huch'i abil egoismis, Hugo v. Hofmannsthal'i abil skeptitsismis, aga Charles Baudelaire'i abil võltsit edumeelsuses” (Tuglas 1921: 17).

Minori kriitikaga haakub Jaan Arenberg, kes teeb rohkem stiilis ja proletaarlaste seisukohast etteheiteid, et nooreestlastel „puuduvad revolutsioonilised tunded majanduslikes ja ühiskondlikes küsimustes ja sellega on nad Eesti kodanluse äärmiselt edenenud kiht” (A. S. 1911: 103) ja üldse olevat nooreestlaste sarnased haritlased Eesti sündiva suurkodanluse ideoloogid, stiilikunstnikud, kes klassiteadlike tööliste tähelepanu ja lugupidamist ei pälvivat ning seetõttu „Noor-Eesti päevad varsti luetud on” (samas, 112). Sellele kriitikale vastas Semper, kes lükkas tagasi proletaarse kunsti ja kirjanduse kui ainuvõimaliku „klassilise kunsti” teesi (Semper 1910/1911: 612).

Anton Jürgensteini poolt 1911. aastal avaldatud kriitiline ülevaade lahkab seevastu Noor-Eesti kirjandusliku liikumise ajalugu ja vaateid sootuks teisest küljest, nimelt Tõnissoni-Reimani niinimetatud Postimehe rühmituse positsioonidelt. Kohe algul peab Jürgenstein vajalikuks märkida, et Otto Minori kirjutis on „vaidluskiri teatavalt ilmavaate aluselt, ja nagu näha, vähe algupäraline oma mõtete poolest” (Jürgenstein 1911: 95). Konservatiivne, kuid teravapilguline Jürgenstein ongi esimene, kes pani aluse Noor-Eesti retseptioonile. Tema sulest pärineb ka mõneti vaieldav katse Noor-Eestit periodiseerida. Ta jagas nimelt Noor-Eesti kümme aastat järgmiselt (Jürgenstein 1911: 99–125):

- 1) Kirjanduse Sõprade ajajärk – 1901 kuni 1905;
- 2) esimene pool n-ö päris Noor-Eestist – 1905 kuni 1909;

- 3) eelmisega kõrvuti: „väikene jalutuskäik pahemale poole” – 1905 ja 1906;
4) viimane järk – 1909 kuni Jürgensteini ülevaateni 1911.

Jürgensteini hoiakutes ilmneb nagu Noor-Eestile andeksandmise motiiv. Kuidas teisiti mõista tema väidet, et Noor-Eesti liikumist on seni arvustatud kahest seisukohast: „Esiti Eesti rahvusliku omapärasuse seisukohast vanemate meeste poolt. Need arvustajad sümpatiseerivad „Noor-Eesti” liikumisega üldiselt, nad peavad temaga sümpatiseerima, sest „Noor-Eesti” liikumine on aateline vool praeguses ainelises ajajärgus, mis sotsialistide kulturavastaste nivellerimise-püüete vastu isiku õigust ja tähtsust kõrgele tõstab.” (Jürgenstein 1911: 96.) Küllap mõtles Jürgenstein siin iseennast ja oma konservatiividest mõttekaaslast Jaan Tõnissoni, Villem Reimani jt. Ta leiab aga, et teised arvustajad on „noored, kes „Noor-Eestile” seda mitte andeks anda ei suuda, et tema oma töödes lühikese radikaalse-politikalise kalduvuse järele, 1905. ja 1906. aastal, puhtale kirjanduselisele ja kunstilisele põllule tagasi pööras.” (samas) Jürgenstein isegi täpsustab, et need „sotsiaaldemokraatlikud arvustajad, kes oma õigeusklikust seisukohast kõik vaimulist liikumist ainult omas sihis eluõiguseliseks tunnistavad, mõistavad terve „Noor-Eesti”, kui aristokratlikule elumõnule kalduva liikumise kõige mee ja vahaga hukka” (samas).

Kõigest sellest järeldub, et Postimehe rühmitus polnud unustanud, et Kirjanduse Sõprade väljaande „Kiired” I juhtlauseks oli „Ehitagem Eesti koda, edendagem Eesti tööd!” Veel 1911. aastal loodeti, et nooreestlased on ikka veel suutelised kaitsma rahvuslikke, traditsioonilisi aateid, olgugi et individualismi juurde olid nad ringiga naasnud alles hiljuti, eristades end sotsiaaldemokraatlikust noorusest. Veel eile olnud seesama noorus nakatunud „raskesti haigelt” Prantsusmaalt Venemaale, siitkaudu nendeni ulatunud „skeptizismusesest”, põdenud „närvinõrka mooduhaigust”, kaldunud Charles Baudelaire’i ja Théophile Gautier’ mõjul dekadentsi ning sooritanud 1905. aastal „väikese jalutuskäigu pahemale”. Tundub üllatav, et Jaan Tõnisson ja tema erakonnakaaslased ikka veel uskusid, et nooreestlased Suitsuga eesotsas hindavad nende maakultuuri apoloogiat ja vanamoodsat rahvuslust (Tõnisson 1913) või sidus neid vaen baltisaksluse vastu, mis oli ühine nii Suitsule kui ka Luigale, Reimani ja Jürgensteinile? Selge lõhe pidi põhjustama aga Suitsu kaheosaline kõne „Jaan Tõnisson ühiskonnategelasena” 1913. aastal Tartus, mis tekitas meelepahatormi Postimehes ning erimeelsusi ka nooreestlaste endi hulgas (Linde 1918: 33). Mainitud juhtum kuulub küll juba Eesti Kirjanike Seltsi „Noor-Eesti” aega ning selles võib peegelduda Suitsu alateadlik soov tõmmata selge poliitiline eristusjoon nooreestlaste ja Tõnissoni seltskonna vahele ning jääda samal ajal kindlaks põhimõttele, et Noor-Eesti asub väljaspool poliitilisi erakondi.

Küsimus nooreestlaste poliitilistest vaadetest pole selge ega vist ka lõpuni selgitatav. Noor-Eesti sündis ja kasvas 1905. aasta eelsest, aegsest ja järgsest mässumeelset ning pahempoolsusest. Uue põlvkonna „pööraste aastate” vaimustus tõi kaasa eri ideede kaleidoskoopilise kirevuse. Suitsu tunnistus tollaste vaimsete mõjude kohta on õpetlik: „Meie nooruse taevast tulekahjutasivad Venemaa vabaduseliikumise punased eel-refleksid ja Darwini, Marxi, Nietzsche, Brandese, Ibseni, Tolstoi, Gorki, Hauptmanni, Juhani Aho ja lugemata hulga teiste kaasaeglaste tööd mõistsivad, üle Eesti piiride murdes, selle maa intellektuaalse nooresoo meeltes elu ja kirjanduse üle valju

kohut” (Suits 1910/1911: 638). Seda tõdemist ei saa eirata ning võimalikud katsed seletada paljude nooreestlaste ja nende põlvkonnakaaslaste pahempoolsust ja sotsialistlikke ideid vana, nõukogudeaegse marksistliku ortodoksia vaimus oleksid lihtsustavad ja ekslikud. Toonane ametlik marksism-leninism ei sallinud Karl Marxi õpetuse kõrvutasetsemist Max Stirneri, Karl Kautsky, August Bebeli või Klara Zetkini, liiati Friedrich Nietzsche ja teiste ideedega.

Kui nooreestlased tunnistasid avalikult, milliseid raamatuid nad olid lugenud või lugesid, siis ei tähenda see näiteks marksismi või sotsialismi õpetuste süstemaatilist omandamist, vaid äärmiselt fragmenteeritud, pinnapealset ja isegi laenatud tutvumist eri ideoloogiate, õpetuste ja vaadetega. Linde hinnangul tõmmanud Suitsu enda poole nii individualistlik kui ka sotsialistlik vool, kuid 1905. aastal tahtis ta Nietzschet ja Marxi lepitada! (Linde 1918: 16; vrd Suits 1906: 3–60). Selleks, et otsustada nooreestlaste poliitiliste või filosoofiliste vaadete adekvaatsuse üle, tuleb välja selgitada, milliseid töid ja väljaandeid, ning kas originaalis või näiteks venekeelses tõlkes, nad üldse lugesid. Friedrich Nietzsche varane retseptioon Eestis ja nooreestlaste seas vajab iseseisvat uurimust. Noor-Eesti aegu loeti ilmselt kõige enam tema teoseid „Nõnda kõneles Zarathustra”, „Ecce homo” ja „Antikristus” (vrd Tuglas 1920: 26, 47, 55; 1921: 91). Moskvas ilmus aastatel 1900–1903 Nietzsche teoste üheksaköiteline venekeelne väljaanne, mille üksikud raamatud võisid ulatuda juba Tartu gümnasistide lugemislauale, sest on teada, et õpilasingides tehti Nietzschest referaate (Tuglas 1918: 15; vrd Depperman 1992). Seepärast pole Epp Annuse katse Suitsu ja Nietzschet võrdlevalt analüüsida nooreestlaste Nietzsche-tundmise selgituseks instruktiivne, eriti seetõttu, et pole kindlust, kas Suits üldse oli Nietzsche kirjutist „Ajaloo kasust ja kahjulikkusest” lugenud (Annus 2005: 534). Nietzsche vaadete leviku selgitamine on aga oluline, sest kriitikud on nooreestlastele ette heitnud individualismi ning näinud selles Nietzsche lugemisest tekkinud mõjutusi. Kuid mõjud võisid olla vahendatud ka Nietzschest mõjutatud kirjanike, ennekõike Fjodor Dostojevski, Maksim Gorki, Dmitri Merežkovski ja paljude teiste autorite loominguga.

Mitmesuguste vaadete ja filosoofiliste ideede kirevus tähendab aga ka, et nooreestlaste tekstipärandis on erinevad voolud keeruliselt põimunud. Paul Ambur pakkus välja korrastatud seletuse, et Noor-Eesti liikumise aluseks sai individualistlik maailmavaade (mis tähendanud loobumist sotsialistlikust), ning et uusromantism ja sümbolism olid vaid kirjandusvoolud (Hamburg 1935: 69). Korrastavate tõlgenduskeemide puhul võib aga küsida, kuidas peegeldus individualism nooreestlaste loomingus ja kas seda tuleb hinnata positiivseks või pigem negatiivseks? Tollastest tekstidest võib leida näiteid, millega saab kasuistlikult tõestada lausa vastandlikke seisukohti. Näiteks leidis Hugo Raudsepp, et nooreestlased on ühiskondlike ideaalide vastu külmad, nende „mina maailm” asub väljaspool ühiskondlike päevahuviseid ja selles ilmneb nende individualism (Raudsepp 1912: 159; vrd Raudsepp 1913). Kümme aastat hiljem heidab Raudsepp ette, et Noor-Eesti „organiseeritud romantism meie realismi hoogsamat arenemist liiga vara halvas” (Raudsepp 1922: 347; vt lähemalt Undusk 1986). Tuglas mõõnis 1935. aastal, et praegusele ajale pole tookordne romantism, individualism ja estetism vastuvõetav, kuid tollal olnud „nad just neiks tõukejõududeks, mis arengut edasi viisid” (Tuglas 1935: 290).

Nooreestlaste estetismi tõlgendamine väljub siinse arutluse võimalikest piiridest, kuid

see aspekt on lahutamatu seotud nii individualismi kui ka uusromantismiga. Suits põhjendas 1910. aastal oma rühmituse ühiskondlikku (kas sotsiaalpoliitilist?) iseloomu sellega, et Noor-Eesti „individualistid-esteetikud” tahtsid seista „ühiskondlaste-moralistide” vastu! Tollases Eestis mõistsid vähesed tõsiasja, et ka kirjandus on kunst ja looming. Kümne aasta tagasivaates pidas Hans Kruus vajalikuks osutada, kuidas nooreestlased astusid „kirgliku hookusega kirjanduse ja kunsti kui autonoomiliste väärtuste eest välja. *L'art pour l'art!* Kirjandus ja kunst ei pidanud kellegi teenistuses seisma, ei lehmakasvatuses, ega ilmaparanduses. Väikestele prohvetitele veel väiksemate tendentsidega kuulutati sõda. Utilitaristlikud kriteeriumid löödi puruks. Loomine tunnustati kõrgemaks populariseerimisest. Ja sel kõigel oli suur häätegev mõju kogu meie üleüldise ilmavaate pääle.” (Kruus 1918: 39.) Isegi pikema analüüsita võime tõdeda, kuidas nooreestlaste ideestik esines tollane estetism ühenduses loovusega ja/või individualismiga. Nooreestlaste kriitikuil oli muidugi õigus, heites ette Euroopast hoovavate modernistlike arusaamade ja moesuundade ülevõtmist ning järeleaimamist, kuid näiteks sajandilõpu Pariisi, Viini (vt näit Schorske 1981, Weber 1986) ja teiste keskuste kultuurilises mõjuraadiuses oli tegelikult kogu Euroopa. Nooreestlastel oli kindlasti õigus häälekalt nõuda kultuuri moderniseerimist ja euroopastumist olukorras, kus moderniseerumine oli alanud majanduses ning kogu ühiskonnas tervikuna. Eesti sotsiaalpoliitilise elu üheks olulisemaks probleemiks tõusis sel ajal ka üldine kultuuriorientatsiooni („Eesti Kultura”) ja rahvusküsimus.

Euroopa ja rahvuslus ehk kuidas olla eestlased?

Gustav Suitsu sõnastatud ja Noor-Eesti vapikirjaks saanud intellektuaalse üleskutse „Enam kulturi. Enam europolit kulturi! Olgem eestlased, aga saagem ka euoplasteks!” viimane lause on eestlaste kultuurimällu nii sisse kulunud, et seda armastatakse korrata, ilma et Noor-Eestist midagi teataks. Tuntud loosung edastab selge Euroopasse pürgimise sõnumi, kuigi see iseenesest polnud siiski algupärane, nagu on osutanud Toomas Karjahärm (1994: 1795). Jakobsoni- ja Hurda-aegsed, 19. sajandi teisel poolel kõlanud euroopaliku kultuuri loomise üleskutsed erinesid Suitsu ja Tuglase ajast 20. sajandi alul nii sisult kui ka asjaolult, et Euroopa oli vahepeal nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt muutunud. Üleskutse teist lauset „Enam europolit kulturi!” on tihti tõlgendatud kui väljakutset kodumaistele hallidele ja ahtaile oludele, kui väljakutset saksa ja vene vahendavale ning eesti kultuuri mahasuruvale rollile. Tõsi, nooreestlasi paelusid Soome ja Skandinaavia ning loomulikult Prantsusmaa (Sisask 2007: 705 jj), kuid nende tegelik saksa- ja venevastalisus polnud nii põhimõttekindel, kui see sõnades väljendus.

Baltisaksa vastased sentimendid olid tollases Eesti ühiskonnas laialt levinud ning said uut energiat 1905. aasta revolutsioonist, mõisate põletamisest ja karistusekspeditsioonidest. Nooreestlaste saksavastatus tähendaski esmajoones „Balti kilpkodanluse” ja „Balti spiessertumise vaimu” vastu võitlemist (Rubel 1913: 7), kogu saksa kultuuri eitamist nooreestlased ei tunnistanud. Kuid ka baltisaksluse puhul on vaja näha erandeid: Noor-Eesti kaastööliste hulgas leiame näiteks ka baltisakslased Friedrich von Strycki ja Johannes von Guentheri (Linde 1918: 24; Talve

2008: 154–160). Samasugune selektiivsus või siis ebamäärasus kehtib ka nooreestlaste suhtumises vene kultuuri. Väidet, et nooreestlased suhtusid vene kultuurimõjudesse tõrjuvalt (Karjahärm 1994: 1807), saab kinnitada üksikute tsitaatide leidmisega. Kuid sel juhul tuleb selgelt eristada, kas nooreestlased on mõelnud venestusaega, mida Tuglas *saeculum obscurum*'iks nimetas, või siis põlastatakse „vene vaimu”, mis samuti oli eesti seltskonnas üldlevinud suhtumiseks. Vene klassikalist ja modernistlikku kirjandust (Fjodor Dostojevski, Ivan Turgenevi, Lev Tolstoi, Maksim Gorki ja teiste teoseid) nooreestlased tundsid ja jälgisid – ainuüksi väga hea vene keele oskuse tõttu. Vene „uue luule” tähtautoreid, Konstantin Balmonti, Valeri Brjusovit, Fjodor Sologubi ja teisi moderniste mitte ainult ei loetud, vaid ka tõlgiti (Linde 1918: 14). Järelikult tuleb saksa ja vene kultuurimõjude vastaseid hoiakuid vaadelda diferentseeritult ning mõista euroopluse nõuet kui eesti kultuuripiirkonna „geograafilise” laiendamise taotlust (vrd Kallas 1921: 26).

20. sajandi alguse Eesti ühiskonna rahvuskultuurilisi vaateid on Ea Jansen ja Toomas Karjahärm tulemusrikkalt käsitlenud (Jansen 1993, Karjahärm 1994), kuid selle taustal jääb nooreestlaste arusaam euroopalikust kultuurist ebamääraseks visiooniks. Rühmituse algaastail puudus neil reeglina ka Euroopas reisimisega saadud isiklik kogemus, mistõttu ettekujutused Euroopast tuginesid suurel määral trükitud tekstide tundmaõppimisele. Nooreestlased ise küll uskusid oma ideaalset sihti, et eestlaste kultuurist saab täisväärtuslik euroopalik rahvuskultuur. Tuglas ja Linde jõudsid arvamusele, et eestlaste endi rahvakultuuril pole Euroopale midagi pakkuda ning järelikult tuleb euroopa kultuur esmalt Eestisse tuua. Tuglase mõtted tekitavad ülelugemisel kummastust: „Meie ei ole Europa kulturiväärtuste loomisest aktiivselt osa võinud võtta. Meid ei seo miski nende väärtuste ajalooga. Meie oleme teoreetilised europlased.” (Tuglas 1912: 97.) Nooreestlaste ebalevas, paiguti põlastavas hoiakus eesti rahvakultuuri, sealhulgas ka rahvaluulesse, tuleb näha ajastule omaseid suundumisi, mis väärtustasid vaid individuaalset kultuurilist loomingut kui intellektuaalset tegevust või kultuuri osa, pidades kollektiivset rahvakultuuri sageli alaväärtuslikuks.

Tänapäeva eklektilise ja taasleitnud rahvusluse taustal näib olevat aktuaalne küsida, mida tähendas Suitsu üleskutse „Olgem eestlased!” noorele põlvkonnale? Kogu Noor-Eesti rühmituse eksistentsi ajal ei leia me seletust, kuidas eestlased olla. Loorits tõdes hiljem talle omasel, iroonilisel moel, et „noor-eestlased on saand küll eurooplasteks, kuid kahjatsen pettunult, et nad pole küllalt suutnud olla ka eestlased” (Loorits 1930: 1154). Põhjus pole mitte tavalises etteheites nooreestlastele, et nad oma sihte sageli realiseerida ei suutnud. Tuleb arvata, et eestluse identiteedi määratlus, mida Suitsu üleskutse endast ju kujutas, oli Noor-Eesti ajal alles kujunemas. Seda arvamust võib kinnitada rahvusküsimuse teoreetiline arutelu Eestis alles vahetult Esimese maailmasõja eel ja alul, mil ilmus Villem Ernitsa toimetatud album „Rahvusküsimus I” (1915), kuid selle väljaande lähem vaatlus pole siinse käsitluse ülesanne. Rahvusküsimusele pühendatud albumit võib liigitada isegi Noor-Eesti liikumise tekstipärandi hulka, sest kõrvuti Ernitsa ja Kruusiga avaldas albumis kirjutise „Rahvuslik tunne Eestis” ka nooreestlane Johannes Aavik. Ta tõdes rahvusliku tunde nõrkust ja äärmist pealiskaudsust Eestis ning arvas, et eestlaste natsionalismi (*sic!*) nõrkust saaks ravida kolme teguriga: rahval peab olema, mille üle olla uhke, natsionalismi täht-

sust, olemust ja vajadust tuleb propageerida ning tarvis on anda praktilist eeskuju (Aavik 1915: 33 jj). Nooreestlasena tunnistas Aavik: „[---] isegi kirjanikkude selts „Noor-Eesti”, kelt loomulikult radikaalsemat natsjionalismi võiks oodata, ei ole viimasel ajal [---] mitte radikaalsemat rahvuslikku poliitikat omaks lipukirjaks võtnud [---]” (Aavik 1915: 32). Aavik kahetseb, et Noor-Eestist ei lähtunud vastukaalu Eesti kõige rahvuslikumale poliitilisele rühmale – Eduerakonnale. Aaviku lootus osutus küllap petlikuks, sest nooreestlaste „eurooplus” ei tähendanud sugugi rahvuslusest loobumist, kuid Eduerakonna ja nooreestlaste vaated rahvusküsimusele erinesid põhimõtteliselt. Milline vahekord võiks olla individualismil ja rahvuslusel, jääb siin veel lahendamata.

Viieteist aasta pärast, 1930. aasta Loomingu ankeedis leidis Oskar Urgart, et Noor-Eesti elu- ja kunstifilosoofial polevat kaasajal, seega Eesti Vabariigi ajal enam elulist väärtust, kuna kõigi Noor-Eesti tähtsaimate põhimõtete suhtes ollakse nüüd otse vastupidistel seisukohtadel: „Euroopluse asemel püütakse eestluse poole, enda isikusse mineku asemel tungitakse enda isikust väljapoole, esteetiliste väärtuste asemel tuntakse huvi rohkem eetiliste väärtuste vastu, ühiskondlikkudes küsimustes hinnatakse rohkem tõelist ilmavaadet kui käremeelsust opositsioonitarbe pärast [---]” (Urgart 1930: 1149). Oskar Loorits nägi paguluses 20. sajandi algusaegset Eesti kultuurielu õige süngetes värvides ning luges Noor-Eesti põhipatuks „noblessi” üleoleku näitlemist ja täielikku eraldumist alahinnatavast „pööblist”, tehes demonstriivselt vahet eestipärase matsi ja euroopaliku härrasmehe vahel (Loorits 1955: 122 jj). Looritsa järelendus on subjektiivne ja ülekohtune, kuid selles peegeldub nähtavasti üldisem, mitte ainult tema isiklik hinnang nooreestlastele ja nende pärandile.

Noor-Eesti pärand: eliidikultuur ja/või enesekolonisatsioon?

Tänase Eesti poliitiline diskursus näeb Noor-Eestit meelsasti Euroopa Liidu ideoloogia ja propaganda teenistuses, kasutades seda nagu argumenti kõhklejate vastu – kas Eestil on ikka põhjust administratiiv-poliitiliselt Euroopasse kuuluda ja kas Eesti kultuur vastab euroopaliku kultuuri mõõdupuule. Ent küsimus Euroopasse kuulumisest on sageli poliitikute leiutatud n-ö tehisargument, sest eestlaste pikk „kirjutatud ajalugu” (*written history*) Läänemere idaservas algabki Euroopasse integreerumisega 13. sajandil, vaatamata asjaolule, et see toimus vägivaldse alistamise, ristiusustamise ja koloniseerimise teel. Need faktid polnud tundmatud ka nooreestlastele, ent nende pürgimus oli omandada enam just kaasaegset euroopa kultuuri, mõtlemata selle keskaegsetele juurtele, hoolimata aga ka varasematest euroopastumise katsetest rahvuslikul ärkamisajal. Noor-Eesti tekste ja alltekste lugedes tekib selge arusaam, et rühmituse kultuurilised sihid ja taotlused tähendasid veelahet vana, traditsioonilise, ärkamisaegse kultuuri ja talupojaühiskonna vahel. Kummastav on vana talupojakultuuri (või siis eesti rahvakultuuri) euroopaliku kultuuriga kõrvutamise sobimatuks pidamine, sest ka nooreestlaste enamik pärines külaühikonnast, linlased oldi alles esimest põlve. Sellist mentaliteeti võiksid ajaloolise linnasotsioloogia uurijad pidada noore linnapõlvkonna alaväärsuskomplekside väljenduseks.

Eesti kirjandusloo diskursuses eksisteerib juba mõnda aega veel üks tõlgenduskatse. Nimelt

väidab Tiit Hennoste: „Nooreesti diskursus on postkolonialismi mõistestikus eeskätt koloniaaldiskursuse matkimisele pühendatud projekt, mis oli samal ajal enesekoloniseerimine ja ebateadlik koloniaaldiskursuse import Eesti ühiskonda. Nooreestlased aga ise olid suuresti Euroopa koloniaaldiskursuse ebateadlikud produktid. Nende tegevuse tulemuseks on ambivalentne, määrdund isekoloniseerunud kultuur ja mõtlemisviis, mis vaatab iseennast mentaalse kolonisaatori pilguga.” (Hennoste 2006: 14.) Kirjandusteadlastest on Hennoste pakutud seisukohtadele kriitiliselt reageerinud vaid Aare Pilv (vt Pilv 2007), mis aga ei tähenda, et kõik teised uurijad oleksid esitatud enesekolonisatsiooni kontseptsiooni aktsepteerinud. Siinses Noor-Eesti tähenduse arutluses Hennoste väitest mööda minna pole võimalik; see nimelt sulustab ootamatult teadusliku diskussiooni ning demotiveerib edasise uurimistöö. Noor-Eesti olemuse ja tegevuse tulemuste niisugune sildistamine tõrjub teisi tõlgendusi ja analüütilist lähenemist üldse. Hennoste pakutud „tees” tervikuna on sellises esituses ning kahetsusväärsetel pinnapealsetes seletustes peaaegu *circus vitiosus*, millest näiliselt väljapääsu pole. Tuginedes postkolonialismi ideestikule (Frantz Fanoni, Homi K. Bhabha ja Alexander Kiossevi lugemise järel), kuulutab Hennoste euroopaliku kultuuri ülevõtmise Eestis enesekoloniseerimiseks ja atribuueerib selle „pärispatu” Noor-Eestile – tulemuseks on määrdund kultuur ja mõtlemisviis.

Eitamata postkoloniaalse mõtlemisviisi mitmeid innovatiivseid rakursse, tekitab imestust, et Hennoste ei vaevu *kolonialismi* mõistet lähemalt avama, rakendama seda eestlaste ajaloole ja kultuuriloole ega ei tee katsetki arutleda näiteks *subalternse* võimalikku tähendust Eesti puhul (Hennoste 2003: 310; vrd Chakrabarty 2000). Minevikukultuuri fragmentaarne valik enesekoloniseerimise väite tõestamiseks jätab käsitlusest ahistorilise mulje ning läheneb avaliku arvamuse debattidele eestlusest ja ajaloost, mis sageli jõuavad populistlikku nativismi. Kui enesekoloniseerimise teesi näiteks loogiliselt arendada, tuleb järgmisena püstitada väide, et esimene Eesti Vabariik oli järelikult postkoloniaalne riik, ning see tekitab kindlasti suurema väitluse kui Noor-Eesti puhul. Hennoste teesi teine probleem puudutab selle dekonstrueerivat tendentsi, mis võib tuua kaasa langemise kultuuripessimismi või koguni -nihilismi. Pealegi võib kogu kontseptsiooni käsitleda postmodernse mõttekonstruktsioonina, mida ei sobi ega saagi detailse ja laieneva uurimistööga verifitseerida, liiati kui Eesti näide pole unikaalne, sest sarnaseid protsesse võib näha 19. ja 20. sajandi vahetuse Euroopas niisuguses ulatuses, et „füüsilise kolonisaatori” tuvastamine muutub ka teoreetiliselt võimatuks.

Hennoste pakutud postkoloniaalne lähenemine Noor-Eesti tegevusele ja selle tähendusele vajab pikemat diskussiooni, mõnigi järeldus vajab järeleproovimist iseseisva uurimistööga, aga esitatud teesi manifesteerida oleks enneaegne. Ajalookirjutuse diskursuses pole ammandatud kõik ideed, teemad ja võimalused, Noor-Eesti ajastu kõikehõlmava sünteesini pole seni jõutud. Noor-Eesti prisma võib kultuurilise murrangu perioodiks pidada kas 1905.–1915. või 1904.–1916. aastaid. Selle ajastu tähtsaimaks teemaks Eesti seisukohalt oli makroajaloolise pöörde kaasa toonud linna ja maa (küla) vahekorid, mitte aga diskuteerimine euroopaliku kultuuri maaletoomise või siis rahvusküsimuse ja eestlaste poliitilise tuleviku üle. Siinse maa ajaloos algas

kauakestev murrang, mis tegi linnadest eestlaste majandusliku, poliitilise ja kultuurilise elu keskused (vt Kruus 1920). Eestluse ja loovkultuuri raskuskese hakkas aegamööda nihkuma maalt linna, kus haritlaskond arendas välja (rahvusliku) linnakultuuri, mis jäigi ühiskonna kultuuripildis domineerima ja millest lõpuks kujunes välja kutseline loovkultuur kõigi oma suundade ja valdkondadega. Noor-Eesti liikumine oli nende arengute kõige energilisem algataja ja sissejuhataja. Nooreestlaste panus kultuuririuendusse oli nii pöördeline ja sügav, et see ei hävinud ka järgnenud sõdades ega revolutsioonides. Noor-Eesti kultuurilist tähendust võiks lõpptulemusena vaadelda kahetisena. Nooreestlaste endi loovkultuurilist tegevust kahe Vene revolutsiooni vahelisel kireval ja vastuolulisel ajal võib pidada esmakordselt eestlaste ajaloos eliidikultuuriks. See vastas uue sugupõlve seast tärganud haritlaskonna püüdlustele ja ideaalidele, samuti nooreestlaste põhimõtetele kirjandusest/kunstist kui individuaalsest ja esteetilise väärtusega loomingust. Noor-Eesti kultuurilise pärandi tähenduse teine pool on aga nüüdisaegses kultuurimiljões üpris raskesti märgatav, kuna väga suur osa tänase Eesti klassikalisest kultuurikaanonist on geneetiliselt tagasiviidav Noor-Eestini, mil moodne (modernne) eesti kultuur alguse sai.

Kasutatud kirjandus

- Aavik, J[ohannes]** 1915. Rahvuslik tunne Eestis. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. 9. Rahvusküsimus. 1. Toim V. Ernits. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 28–38.
- AG** 1911. Klassivahed ja „Noor Eesti” kunst. – Mõtted. Teine raamat. Toim J. Lilienbach. Tallinn: J. Lilienbachi kirjastus, lk 89–113.
- Andresen, Nigol** 1970. Noor-Eesti ja keeleuuendus. – Looming, nr 9, lk 1421–1429.
- Andresen, Nigol** 1975. Noor-Eesti ja ta retseptsioon 1905–1909. – Looming, nr 10, lk 1549–1568
- Annus, Epp** 2005. Noorte püüded ja rõõmus ajalugu: Gustav Suits ja Friedrich Nietzsche. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 526–534.
- Antik, Richard** 1935. Eesti raamatu 400 aastat. Ülevaade eesti raamatu arengust ja juubelinäitus Arhiivraamatukogus 29. IX – 13. X 1935. Tartu: Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum.
- A. S [Jaan Arenberg]** 1978. Mis tähendab nimi „Noor-Eestlane”? – Eesti Postimees, 4. okt, 11. okt.
- Barbarus, Johannes** 1930. Ankeet. – Looming, nr 10, lk 1143–1144.
- Bertriveau, A. [Jean-Jacques Subrenat]** (koost) 2001. Eesti identiteet ja iseseisvus. Tallinn: Avita.
- Brasche, G[eorg]** 1856. Literärisches. – Das Inland, nr 37, 10. sept, vg 603–604.
- Chakrabarty, Dipesh** 2000. Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Deppermann, Maria** 1992. Nietzsche in Russland. – Nietzsche-Studien, Bd. 21. Berlin–New York: Walter de Gruyter, lk 211–252.
- [Eichhorn, Wilhelm Friedrich]** 1882. Zur jungestnischen Bewegung. Von einem Estländer, der seit 38 Jahren mit den Bauern und für die Bauern arbeitete. (Separat-abdruck aus der deutschen „St. Petersburger Zeitung“.) St. Petersburg: Buchdruckerei von Steenten & Laschinsky.
- Ernits, V[illem]** 1918. [Pealkirjata.] – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 86–92.

- Grenzstein, A[do]** 1898. Lõpueksam nooreestlaste ja vanasakslaste keskes. Äratrükk Olevikust. Jurjev: A. Grenzstein, lk 58–59.
- Grenzstein, Ado** 1912. Noor-Eesti jaburi-jant. – Olevik, nr 18–32.
- Hamburg, P. [Paul Ambur]** 1935. Noor-Eesti. Olemus ja kirjandus-kultuuriline tegevus. Tartu: Loodus.
- Hasselblatt, Cornelius** 2006. Geschichte der estnischen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Hennoste, Tiit** 2003. Postkolonialism ja Eesti. Väga väike leksikon. – Tiit Hennoste, Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulumuilk. Artikleid ja arvamusi 1986–2003. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 303–314.
- Hennoste, Tiit** 2006. Noor-Eesti kui lõpetamata projekt. – Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasivaateid / Young Estonia 100. Critical and Comparative Retrospectives. Koost, toim E. Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 9–38.
- Hennoste, Tiit** 2008. Kirjanduse moderniseerumisest I: sõnad ja ideed. – Looming, nr 6, lk 918–936.
- Jansen, Ea** 2001. Eesti rahvuslik ärkamisaeg. – Eesti identiteet ja iseseisvus. Koost A. Bertricaud. Tallinn: Avita, lk 89–108.
- Jürgenstein, A[nton]** 1911. Noor-Eesti. Päätükk uuemast Eesti kulturalisest edenemiseloost. – Eesti Kultura I. [Toim] V. Reiman. Tartu: Postimees, lk 95–126.
- Kallas, Aino** 1918. Nuori-Viro. Muotokuvia ja suuntaviivoja. Helsinki: Otava.
- Kallas, Aino** 1921. Noor-Eesti. – Aino Kallas, Noor-Eesti. Näoipidid ja sihtjooned. Tik F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti, lk 9–47.
- Karjahärm, Toomas** 1973. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemisest möödunud sajandi lõpul ja praeguse algul. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 624–630.
- Karjahärm, Toomas** 1994. Eurooplus, eestlus ja „Noor-Eesti”. – Akadeemia, nr 9, lk 1795–1821.
- Karjahärm, Toomas, Väino Sirk** 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Karjahärm, Toomas** 2003. Unistus Euroopast. Tallinn: Argo.
- Kruus, Hans** 1915. Noorus ja vanadus. – Vaba Sõna, nr 10/11, lk 267–272.
- Kruus, H[ans]** 1918. [Pealkirjata.] – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 34–40.
- Kruus, Hans** 1920. Linn ja küla Eestis. Tartu: Noor-Eesti.
- Kruus, Hans** 1928. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II. Tartu: Loodus.
- Kruus, Hans** 1970. Ajakirja „Vaba Sõna” toimetamas. Peatükk mälestusi 1915.–1916. aastast. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 295–301.
- Lepp, Marta** 1922. 1905. aasta romantika. Mälestused I. Tartu: Noor-Eesti.
- Linde, Bernhard** 1915. Eesti intelligents. – Noor-Eesti V. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 201–214.
- Linde, Bernhard** 1918. „Noor-Eesti” kümme aastat. Tartu.
- Linde, Bernhard** 1930. Mõtteid Noor-Eesti 25-aastasest minevikust. – Looming, nr 10, lk 1086–1094.
- Looring, Aleksander** 1938. Jüri Vilms Pärnus. – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 445–459; nr 11, lk 491–507.
- Loorits, Oskar** 1930. Ankeet. – Looming, nr 10, lk 1154.

- Loorits, Oskar** 1955. Eesti ajaloo põhiprobleemid. [Stockholm]: Tõrvik.
- Luiga, J[uhan]** 1917. Noor-Suomi-Eesti. Märkused 10-aastasest „Noor-Eesti’st” ja 25-aastasest „Nuori-Suomi’st”. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 225–236; nr 8–10, lk 249–275.
- Minor [Münther], Otto** 1910. Uusromantism ja „Noor-Eesti”. – Ääsi tules II. Kirjatööde kogu. (Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi toimetised 11.) Peterburi, lk 124–171
- Mägiste, Julius** 1951. Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuundusest. – Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäeva puhul 8. detsembril 1950. Charisteria Ioanni Aavik A.D. VI ID. dec. MCML septuagenario oblata. Toim H. Jänes, J. Mägiste, A. Adson, G. Ränk. Lund, lk 9–32.
- Olesk, Sirje** 2005. Noorsoomluse põhi Noor-Eestis. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 780–789.
- Pilv, Aare** 2007. „Sa oled mul teine”. Teisesusest eesti kultuuri eneseanalüüsis. – Vikerkaar, nr 3, lk 77–92.
- Raig, Ivar, Erik Terk** (koost) 1995. Eesti tee Euroopa Liitu. Tallinn: Olion.
- Raudsepp, Hugo** 1912. Eesti algupärane ilukirjandus 1911. – Oma Maa II. [Toim] E. Virgo. Tartu: Postimees, lk 155–174.
- Raudsepp, Hugo** 1913. Individualism meie rahvusliku kultuuri ja kirjanduse uuendajana. – Voog I. Kirjatööde-kogu. Toim E. Hubel, H. Raudsepp, J. V. Veski. Tallinn: Teadus, lk 32–55.
- Raudsepp, Hugo** 1922. Eesti ilukirjanduse murdjoontest aastasaja vahetusel. – Eesti Kirjandus, nr 10–11, lk 337–348.
- Reichenbach [Sillaots], Marta** 1913. Naine meie uuemas kirjanduses. – Oma Maa III. [Toim] E. Virgo. Tartu: Postimees, lk 1–51.
- Roos, Jaan**, 1930. Ankeet. – Looming, nr 10, lk 1148.
- Rubel, Peeter** 1913. Meie nooresoo vaimlisest murrangust. („Noor-Eesti” päevaküsimused 1). [Tartu]: Noor-Eesti.
- Ruubel, P[eeter]** 1918. Noor-Eesti ja poliitika. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 48–61.
- Ruutsoo, Rein** 1987. Peeter Ruubel ja „Noor-Eesti”. – Looming, nr 8, lk 1126–1133.
- Rätsep, Huno** 2006. Sõnateadlik Tuglas. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 572–581.
- Saareste, Andrus** 1930. Ankeet. – Looming, nr 10, lk 1153.
- Salupere, Malle** 2006. Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn: Tänapäev.
- [Schiemann, Theodor]** 1886. Die Vergewaltigung der Russischen Ostsee-Provinzen. Appell an das Ehrgefühl des Protestantismus. Von einem Balten. Berlin: A. Deubner.
- Schorske, Carl** 1981. Fin-de siècle Vienna: Politics and Culture. New York: Random House.
- Semper, Johannes** 1910/11. Mõtted. Teine raamat. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 611–615.
- Semper, Johannes** 1927. Meie kirjanduse teed. – Johannes Semper, Meie kirjanduse teed. Kirjanduslikud arvustused. Tartu: Loodus, lk 7–28.
- Sisask, Kaia** 2007. Friedebert Tuglase „Prantsuse daam”. Prantsusmaa kui muusa ja maatriksi nooreestlaste kultuurihorisondil. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 705–713.
- Suits, Gustav** 1905a. Lõpp ja algus. Priiusepäevaks. – Gustav Suits, Elu tuli. Laulud 1900–1904. Helsingi: Yrjö Weilin.
- Suits, Gustav** 1905b. Võitluse päivil. – Võitluse päivil. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 4–8.
- Suits, Gustav** 1906. Kaks ilmavaadet. – Gustav Suits, Sihid ja vaated. Helsingi: Yrjö Weilin, lk 3–60.

- Suits, Gustav** 1910/11. Lõpusõna. – Noor-Eesti, nr 5/6, lk 637–641.
- Suits, Gustav** 1915. 1905–1915. – Noor-Eesti V. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 5–15.
- Suits, Gustav** 1931. Noor-Eesti nõlvakul. Sünnisõnum: kahe revolutsiooni vahel. – Gustav Suits Tartu: Noor-Eesti.
- Taar, Helene** 1905. Uue aja naisliikumine. – Võitluse päivil. Tartu: Noor Eesti, lk 22–29.
- Talve, Ilmar** 2004. Eesti kultuurilugu. Tartu: Ilmamaa.
- Talve, Ilmar** 2008. Ühe „Noor-Eesti“ kaasaegse mälestustest. – Ilmar Talve, Vanem ja noorem Eesti. Tartu: Ilmamaa, lk 154–160.
- Tamm, Marek, Märt Väljataga** (koost) 2003. Mõtteline Euroopa. Valik esseid Euroopa Liidust. Tallinn: Varrak.
- Tavel, Lehte, Aarne Vinkel** 1969. Kultuurielu ja kirjanduse arengujooni XIX sajandi lõpust kuni 1905.–1907. aasta revolutsioonini. – Eesti kirjanduse ajalugu III köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Toim H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 19–66.
- Tuglas, Friedebert** 1912. Kirjanduslik stiil. Mõned leheküljed salmi ja proosa ajaloost. – Noor-Eesti IV. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 23–100.
- Tuglas, Friedebert** 1918. Noor-Eesti 1903–1905. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 9–22.
- Tuglas, Friedebert** 1920. Aja kaja. Revolutsioon ja kirjandus. Kõne, peetud „Estonia“ teatris 6. mail 1917. – Friedebert Tuglas, Aja Kaja. 1914–1919. Tartu: Noor-Eesti. (2. trükk), lk 64–87
- Tuglas, Friedebert** 1921. Natuke helisemist ja salvamist. – Kirjanduslik päevaraamat, 1910–1921. Tallinn: Varrak, lk 13–39
- Tuglas, Friedebert** 1933. Noor-Eesti algajult. Gustav Suitsu 50-nenda sünnipäeva puhul. – Looming, nr 9, lk 1019–1025.
- Tuglas, Friedebert** 1935. Moodsa kirjanduse algus Eestis. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim D. Palgi. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 283–292.
- Tõnisson, J[aan]** 1913. Maa ja rahva vaim. – Oma Maa II. [Toim] E. Virgo. Tartu: Postimees, lk 7–16.
- Undusk, Jaan** 1986. Realismi mõiste ümber. F. Tuglase „realism“ ja sajandivahetuse kultuur. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Urgart, Oskar** 1930. Ankeet. – Looming, nr 10, lk 1154.
- Weber, Eugen** 1986. France, Fin de Siècle. Cambridge Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wohl, Robert** 1979. The Generation of 1914. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Jüri Kivimäe – Toronto Ülikooli ajaloo professor ja Eesti õppetooli juhataja. Ta on varem töötanud Tallinna Linnaarhiivi juhataja ja Tartu Ülikooli üldajaloo professorina. Tema peamine uurimisvaldkond on Liivimaa ajalugu keskajal ja varasel uusajal.

E-post: jkivimae@chass.utoronto.ca